

A KUTATÁSI EREDMÉNYEK ÖSSZEFOGLALÁSA

A munkatervben vállalt kutatási program célja

Az OTKA T046120. számú, négy éves (2004–2007) időszakot felölelő, *alapkutatási jellegű* tudományos kutatási program célja Magyarország uniós csatlakozása és a Schengen-folyamat miatt kiemelt figyelmet érdemlő témakörben, a *határmentiség és a határon átnyúló kapcsolatok kérdéskörének az átfogó (komplex) vizsgálata* volt a magyar–ukrán határrégióban. Erre való tekintettel a magyar–ukrán határrégióra irányuló kutatások a határmentiség, a határon átnyúló kapcsolatok, a határforgalom és a határőrizeti rend kérdéseivel foglalkozott, szoros összefüggésben az európai integrációs folyamatokkal és a schengeni külső határok új funkcióival. Magyarország uniós csatlakozása után, 2004. május 1-jét követően ugyanis kiterjedt területek kerültek az Európai Unió külső határára a 137 km hosszúságú magyar–ukrán határszakasz mindkét oldalán. Ilyen körülmények között tehát a területi tudományok módszereivel számba kellett venni a határ menti periférikus peremterületek gazdasági-társadalmi felzárkóztatásának a lehetőségeit, regionális kutatási szinten is felkészülve az EU-integráció kihívásaira, a „schengeni határvonással” együtt járó helyzet kezelésére.

A kutatás az európai integrációs folyamatokkal szoros összefüggésben az előzmények, illetve a várható hatások és következmények figyelembevételével folyt, *különös tekintettel az államhatár szerepére*, valamint a schengeni külső határok funkcióira. Az integrációs folyamatok eredményeként ugyanis olyan *kettős periféria helyzetbe* (a „periféria perifériájára”) szorult kiterjedt határ menti területek kerültek az EU külső határára, mint pl. a magyar–ukrán határtérség, miközben a schengeni határok mentén fontos euroregionális jelentőségű kérdés továbbra is az öröklött és/vagy újratermelődő problémák, feszültségek enyhítése.

A határ menti perifériák együttműködésén, a *kapu- és közvetítő szerepek*, s általában a határon átvívelő térségi és gazdasági-társadalmi kapcsolatok vizsgálatán túl, a témára irányuló elemzések egyaránt foglalkoztak a *nagy euroregionális szervezetekkel* (Kárpátok Eurorégióval), az *új interregionális szerveződésekkel és formációkkal* (pl. Interregio), a *vállalkozói övezetekkel és ipari parkokkal* (Záhony és térsége), valamint a határ két oldalán fekvő *kistérségi-települési érintkezésekkel*, a hasonló nagyságú és szerepkörű, korábban egymást jól kiegészítő városgyűrűből kialakítható *városszövetségek* létrejöttével és lehetséges kapcsolataival (Nyíregyháza–Ungvár, Mátészalka–Munkács, Nyíregyháza–Szatmárnémeti, Záhony–Csop) is.

A kutatás mindenekelőtt abból indult ki, hogy a rendszerváltást követő gazdasági visszaesés Magyarországon és Ukrajnában egyaránt fokozottan sújtotta a határ közeli régiókat, amelyek gazdaságát az államszocializmus évtizedei alatt is csak visszafogottan fejlesztették. A határszél problémáit a térségben tetőzte, hogy jórészt felbomlottak az egykori szocialista gazdasági tömörülés, a KGST keretében működő kapcsolatok is, s részben a földrajzi távolság, különösen pedig a gazda-

sági-társadalmi hátrányok (egyoldalú, mezőgazdaságra alapozott gazdaságszerkezet, elavult infrastruktúrális és közlekedési rendszerek, magas munkanélküliség, képzetlen munkaerő stb.) miatt a térség nem volt képes a nyugati tőke vonzására sem. Ilyen körülmények között a határon átnyúló kapcsolatok is csak igen lassan bontakoztak ki.

A lassan formálódó és javuló magyar–ukrán kapcsolatok számára újabb kihívást jelent Magyarország 2004. május 1-jén történt csatlakozása az Európai Unióhoz. Mivel Magyarország keleti határai ettől kezdve jó ideig egyben az EU fokozottan, a teljes jogú Schengen-tagság elnyerése után – 2007. december 21-től – pedig az EU szigorúan őrzött külső határaiként is funkcionálnak, s a határátkelés megszigorodott feltételei (kishatárforgalom megszűnése, tételes vám- és dokumentumvizsgálat, vízumkényszer az ukrán állampolgárok számára stb.) bizonyos mértékig korlátozzák a határ menti együttműködést. Több mint nyilvánvaló tehát, hogy a határon átnyúló együttműködés erősítését szolgáló minden jobbító szándék komoly hozzájárulást jelenthet a „schengeni határvonással” együtt járó helyzet kezeléséhez is, számolva az államhatárok túloldalán, nemzetstratégiai szempontból továbbra sem elhanyagolható nagyszámú tömbmagyarság jelenlétével.

Magyarország EU-csatlakozásának egyszersmind gazdaságserkentő hatásai sem elhanyagolhatóak a kapcsolatépítésben, hiszen a határon átnyúló együttműködések fejlesztésére jóval több és nagyobb volumenű források állnak rendelkezésre. Közismert, hogy a határrégiók az EU regionális politikájának stratégiai célrendszerében kiemelt helyet foglalnak el. Itt mutatkozik meg leginkább a fejlettségbeli különbségek mérséklésének, az elmaradott régiók felzárkóztatásának és fejlesztésének, valamint a kohézió és az európai integráció erősítésének az igénye és lehetősége. Sok tekintetben új helyzetet teremtett és biztató perspektívákat ígér az együttműködésben a 2004 végétől Ukrajnában erőteljesebben kibontakozó demokratizálódási folyamat is.

A kutatási program végrehajtása, az alkalmazott elméleti és módszertani eljárások

A hét fős kutatói team – amelyből két kutató kárpátaljai tudományos intézmény képviselőiben vett részt – a kutató- és feldolgozó munkát programszerűen a 2004–2007 közötti négy esztendő során, a kutatás munkatervében is rögzített feladatokat teljesítette.

~~Alig egy két évtizede, hogy a formálódó ún. határtudományok külföldi képviselői – néhány lépéssel megelőzve a kelet-európai kutatókat – egyre szélesebb szakmai területeket vontak be vizsgálataikba, – kutatási – eredményeik – pedig – megtermékenyítően – hatottak – a – mind karakteresebben formálódó területi tudományok hazai képviselőire. Ez a körülmény helyezte az – utóbbi – évtizedben Magyarországon is – a regionális, az ún. területi tudományok érdeklődésének a homlokterébe a határkutatókat. Korábban ilyen kérdésekkel más aspektusból inkább csak a történet- és a politikatudomány foglalkozott, többnyire csak leíró jelleggel, kerülve a „kényes kérdésnek” minősülő határproblematikát. Az első korszakos jelentőségű~~

szakmai fórumra e témakörben 1986. november 4-5-én került sor Szombathelyen, ahol az MTA Regionális Kutatások Központja rendezésében, *Enyedi György* vezette OKKFT Ts 2/2. kódjelű, „A terület és településfejlődés társadalmi gazdasági folyamatai Magyarországon” című program keretében országos tudományos tanácskozást rendeztek. A magyar geográfia és a formálódó területi tudományok színe java részvételével zajlott konferencia előadásai kötetbe szerkesztve, önálló kiadvány formájában is megjelentek. A sajátos helyzetű térségek terület- és településfejlesztési problémái című kötet elméleti és módszertani tanulmányai „sajátos helyzetű térségek” vonatkozásában többnyire már a határ menti területek problematikáját elemezték, elsősorban a *perifériaképződés*, a *hátrányos*, sőt *halmozottan hátrányos helyzet* összefüggésrendszerébe ágyazva. A határmentiség kapcsán pedig számos esetben felbukkant már a „határ menti együttműködés”, a „határon átnyúló kapcsolatok” gondolata is.

Az utóbbi kérdések azonban majd csak a rendszerváltást követően, az euroatlanti integrációs folyamatok felgyorsulása során kerültek erőteljesebben a tudományos figyelem középpontjába. Teljesen természetes ma már, hogy a kontinensen kibontakozott eurointegrációs folyamatokkal összhangban, Európa szerte látványosan megélné a figyelem a határok, a határmentiség és a határon átnyúló kapcsolatok kérdései iránt. Az ún. *határtudományok külföldi és hazai képviselői* részéről jelentős mértékben gyarapodnak a határkutatással foglalkozó tanulmányok, szakmai cikkek is, amelyeknek lassan se szeri, se száma. A gazdagodó szakirodalom összességében egyre inkább azt a modern, a valóságot híven tükröző felfogást képviseli, hogy a határ menti fekvés a társadalmi gazdasági fejlődést illetően önmagában nem jelent szükségszerűen hátrányt, sőt számos esetben kifejezetten előnyös is lehet. Úgy tűnik, hogy ez az álláspont az EU integrációs folyamatok kibontakozásával párhuzamosan lassan-lassan kiterjeszhető a volt szocialista országok államhatárai mentén kialakuló, erősödő kapcsolatokra és együttműködésre, különösen ami a jövő kilátásait illeti. Túl ezen, a nagyságrendiség és az EU csatlakozás után előálló új helyzet miatt sem mellékes a komplex, empirikus vizsgálódások eredményeit is magában foglaló feladat felvállalása egy olyan kritikus és a jövőt tekintve is érzékeny két határszakasz esetében, mint amilyen a magyar-ukrán és a magyar-román határtérség.

Az alap kutatások a témára irányuló közel egy évtizedes kutatások eredményeit tartalmazzák. A feldolgozás, a rendkívül gazdag szakirodalmi anyagon túl, jelentős mértékben támaszkodott az MTA Regionális Kutatások Központja tudományos műhelyeiben hosszú ideje programszerűen végzett határkutatások, illetve számos más határkutatási program, köztük a 11 ország egyetemi kutatóműhelyeinek és egyéb tudományos intézményének részvételével az európai külső határok funkcióiról és szerepéről – a magyar-ukrán államhatárt érintően – a 2003–2005 között – jórészt a jelenlegi kutatói team részvételével – lefolytatott, jelenleg is folyó EU 5-ös *keretprogram* ún. *Exlinea (Lines of Exclusion as Arenas of Co-operation: Reconfiguring the External Boundaries of Europe – Policies, Practices, Perceptions)* nemzetközi kutatási projekt keretében felmerült tudományos tényekre.

Segítségül szolgáltak továbbá a *Debreceni Egyetem* különböző kurzusain és *doktori képzésében felmerült kérdések*, a kutatott térségben folytatott régebbi és újabb keletű *empirikus vizsgálatok*, a *hazai és külföldi tanulmányutak* során szerzett konkrét tapasztalatok és ismeretek is. A feltáró munka nagymértékben alapoz a különböző statisztikai adatbázisokra és egyéb forrásokra, intézményi információs anyagokra, amelyek feldolgozása a legkorszerűbb számítástechnikai módszerekkel és programokkal történt. A kutatás a hazai és a nemzetközi statisztikai forrásokra, évkönyvekre, regionális adattárakra és egyéb forrásbázisokra is épített. Részben pedig az empirikus vizsgálatok figyelembevételével készültek el az elemzések. A *célkitűzések megvalósításához*, s részben a kutatások empirikus alapjait megteremtő vizsgálatok elvégzéséhez *hathatós támogatást nyújtott a most lejárt T. [031943046120](#). számú OTKA kutatási támogatás is*.

A jórészt empirikus kutatásokon nyugvó, *döntően alapkutatási*, ám az *alkalmazott kutatásokban is hasznosítható*, a történettudomány, a gazdaság- és társadalomtörténet, a politológia, a földrajztudomány, a közgazdaságtudomány, a szociológia, a *regionális (területi) tudományok*, a régió- és helytörténet, sőt a néprajz stb. eredményeit és módszereit is egyaránt alkalmazó és egybeötvöző, tehát az újszerűen interdiszciplináris vizsgálatok segítették a feldolgozó munkát. Tekintettel az alkalmazott *módszerek komplexitására* (szakirodalmi, levéltári, statisztikai anyagok gyűjtése, feldolgozása, a folyamatok térképi ábrázolása, faktoranalízise stb.) az értekezés alapvető módszere tehát multidiszciplináris jellegű, amely a köztörténeti, a gazdaság-, a terület- és településföldrajzi, a szociológiai és a legtágabb értelemben vett, most formálódó és a társadalomtudományok sorában egyre markánsabban jelen levő *regionális tudomány* megközelítését, *kutatásmódszertani eredményeit egyaránt magában foglalja*. Az elméleti megközelítés ugyanakkor a komplexitásra való törekvés jegyében, mindvégig konkrét empirikus vizsgálatokkal társult. A szerteágazó forrásanyag, a sokrétű kutatásmódszertani alapok egyben magukban foglalják a számos ábra, térkép és illusztráció, valamint a táblázatok alkalmazását is.

A vállalt feladatok teljesítését a feldolgozás komplex, *multidiszciplináris* jellegének a megvalósulását és a kutatásmódszertani alapok kiterjesztését szolgálták a korábbi, a határ menti térségeket és a határon átnyúló együttműködés kérdéskörét érintő előtanulmányok, amelyek szép számmal készültek a magyar–román és a magyar–ukrán határtérség mindkét oldalára vonatkozóan, mintegy hangsúlyozva, hogy az egyik fontos szakmai és *módszertani vezérlőelv a határrégiókban való gondolkodás*, azaz a határ mindkét oldalának az egyidejű és térbeli egységként való kezelése volt. Ilyennek tekinthetők többek között az *MTA három éves (1997–1999) nagyszabású Stratégiai Kutatási Programja* keretei között folytatott, közkeletű elnevezéssel az *Alföld II. Kutatási Program* részeként 1999-ben végzett, majd 2002-ben megismételt empirikus vizsgálatok az Északkelet-Alföld határ menti területeire, településeire vonatkozóan.

Az előzőekkel párhuzamosan 2002–2003 folyamán az államhatárok Északkelet-Alföldet érintő mindkét oldalán (a magyar–ukrán oldalon *Záhony–Csap, Barabás–Mezőkaszony*,

Tiszabecs–Tiszaújlak, Kispalád–Nagypalád, a magyar–román oldalon pedig Vállaj–Csanáros, Létavértes–Székelyhíd, Biharkeresztes/Ártánd–Bors településpárok) lezajlott egy másik, mintegy ~~1000~~500–1000–500 mintán alapuló lakossági kérdőíves vizsgálat a szomszédos határ menti települések lakosainak, illetőleg ehhez kapcsolódóan mélyinterjúk készítésével mértékadó személyek (polgármesterek, kistérségi menedzserek, vállalkozók) részvételével. A felsorolt településpárokra vonatkozó vizsgálat a határ két oldalán élők határmentiségről és a határon átnyúló kapcsolatokról, az uniós csatlakozásról és az eurorégiók szerepéről alkotott véleményével, s nem utolsó sorban a határ másik oldalán élőkkel kapcsolatos asszociációkkal, esetleg felbukkanó előítéletekkel és egyéb identitásproblémákkal foglalkozott. *A határmentiség és a határon átnyúló kapcsolatok lakossági szemszögből történő vizsgálata* igen fontos adalék az EU-integrációs folyamatok szélesebb körű megítélése, fogadtatása, valamint az államhatárok különböző oldalain élő nemzetek és nemzetiségek egymásról alkotott asszociációinak, véleményének tárgyzerű megragadásához. Az empirikus vizsgálatok adatok sokaságát hozták felszínre, amelyek újabb elméleti következtetések levonását alapozták meg.

Kutatásmódszertanilag, főként gyakorlati szempontból és megfontolásokból hatékony megoldást jelentettek azok a rendezvények, amelyeket a programra alapozva, a közreműködő kutatók részvételével évente megrendeztünk. A kutatási program részeredményeit megvitató és a kutatási feladat eredményes kivitelezését szolgáló, kifejezetten a jelenlegi projekthez kapcsolódó egyéb helyi és műhelykonferenciákra, workshopokra – amelyeken a kutatói team tagjai számoltak be eredményeikről – éves rendszerességgel az alábbiak szerint került sor:

- ⊕➤ 20002004. november 815. (Debrecen, MTA DAB Székház): Nyitott Műhely – A határkutatások időszzerű kérdései Kelet-Magyarországon; A magyar–ukrán és a magyar–román határtérség problémái és a határon átnyúló kapcsolatok új kihívásai az EU külső határai mentén;
- 2005. április 28–29 (Baktalórántháza, Fenyves Idegenforgalmi és Turisztikai Centrum): Az EU egyik keleti kapujában – A magyar–ukrán határ menti együttműködések új helyzetben;
- 2005. június 28–30. (Ungvár, „Druzhba Hotel”): Az EU egyik keleti kapujában – A magyar–ukrán határ menti együttműködések új helyzetben;
- ⊕➤ 20012005. november 0517. (Debrecen, ~~MTA DAB Székház~~ Debreceni Egyetem Agrártudományi Centrum): Közelítések – A határon átnyúló kapcsolatok kilátásai és a mezőgazdaság regionális kérdései az EU keleti peremén; A határon átnyúló kapcsolatok újabb dimenziói Kelet-Magyarország államhatárai mentén;
- ⊕➤ 20022006. november 49. (Debrecen, Debreceni Egyetem Agrártudományi Centrum): Területfejlesztés, agrárium és regionalitás Magyarországon; (~~Debrecen, MTA DAB Székház~~): Schengen árnyékában – Kelet-Magyarország és a határok;
- ⊕➤ 20032007. november 59. (Debrecen, Debreceni Egyetem Agrártudományi Centrum): (~~Debrecen, MTA DAB Székház~~): – A magyar–ukrán határ, mint az EU külső határa. Terjeszkedő Európa – Magyarország keleti határai új szerepben.

Tudományos eredmények

1. A kutatási program során bebizonyosodott, hogy a határon átnyúló kapcsolatokban az elmúlt években a magyar–ukrán határtérségben pozitív változások mentek végbe, létrejöttek olyan *követendő és további fejlesztést igénylő struktúrák és gyakorlatok*, amelyekhez az Európai Unió források is jelentős mértékben hozzájárultak:

➤ EU-s támogatási források felhasználásával elkészült a magyar–ukrán határtérség *közös fejlesztési koncepciója*; ehhez kapcsolódóan *mérséklődött az együttműködések ad-hoc jellege*, a résztvevők folyamatosan kommunikálnak, és egyre inkább projektorientált konkrét fejlesztésekben gondolkodnak.

➤ Kialakult, bővül és folyamatosan fejlődik egy olyan szakembereket foglalkoztató intézményhálózat, amely képes lehívni a pályázati úton elérhető EU-s forrásokat és koordinálni a különféle projektek megvalósítását.

➤ EU-s forrásokból olyan *képzéseket szerveznek* magyarországi, illetve ukrain szakemberek, vállalkozók, önkormányzatok, civil szervezetek stb. számára, amelyek által betekintést nyerhetnek az Európai Unió politikájába, pályázati rendszereibe, illetve gyakorlati tapasztalatok és módszerek átadására is sor kerül számos szakterületen.

➤ Igen jó gyakorlatnak tekinthető, hogy a *Magyar Kereskedelmi és Iparkamarának* Magyarországon megalakult az ukrán (Nyíregyháza) tagozata, illetve természetesen ennek a szomszédos országokban is megvannak a partnerszervezetei, mint például az Észak-alföldi régióhoz kapcsolódó partnerszervezetként tevékenykedő *Ukrán–Magyar Területfejlesztési Iroda* Ungváron. Ily módon a vállalkozók, a cégek és a befektetni szándékozók igen fontos információkhoz juthatnak a szomszédos ország befektetési lehetőségeiről, illetve segítséget kapnak ahhoz, hogy eligazodjanak az adott ország érvényes jogszabályi, adózási, banki stb. viszonyai között.

➤ A magyar állam által a szomszédos országok elsősorban magyarul lakta térségeiben működtetett *vállalkozásfejlesztési központokat* is, amelyek szintén igen fontos szerepet játszanak (pl. pályázati információk, vállalkozásoknak partnerközvetítés stb.).

➤ *Az egyre intenzívebbé váló kapcsolatok* (különösen a kulturális, sport, oktatási, vallási stb. rendezvények által) *közelebb hozták egymáshoz a határ két oldalán élő embereket*, segítettek megismerni egymás kultúráját és hozzájárultak a nemzetiségi ellentétek mérséklődéséhez.

➤ *Jelentősen javultak a határátkelők infrastrukturális feltételei*, igaz ez a megnövekedett forgalom és a szigorú ellenőrzés miatt nem javított kellő mértékben az átléptetés gyorsaságán (elsősorban a magyar–ukrán határszakaszon). Emellett kismértékben javult a határátkelők megközelíthetősége is.

➤ Az utóbbi évek tiszai árvizei és környezetszennyezései ráébresztették a három szomszédos országot a katasztrófák megelőzésének fontosságára, ennek köszönhetően ma már szoros napi kapcsolatban állnak egymással. Ennek talán leglátványosabb eleme, hogy a *Tisza vízgyűjtőjén kiépült egy olyan monitoring-rendszer*, amely igen fontos információkat szolgáltat a katasztrófák megelőzéséhez.

➤ Megélénkültek a deklarált formában már régebb óta működő *településközi kapcsolatok* is, amelyek ma már túlmutatnak a protokoll szintjén, és egyre több konkrét közös program (zömmel kulturális és sportrendezvények) kerül lebonyolításra.

➤ A testvértelepülés együttműködések mellett egyre nagyobb szerepet kapnak a *kistérségi és települési szövetségek*, amelyek a határ túloldalán található hasonló tömörülésekkel együttműködve számos projektet valósítottak már meg.

➤ A magyar–ukrán határ régióban tevékenykedő *eurorégiók* (mindenekelőtt a kisebb két- és háromoldalú szervezetek, pl. Interregio) intenzíven ösztönzik a területükön működő intézményeket a szomszédos térség hasonló intézményeivel való kapcsolatok felvételére.

➤ A *turizmus* területén is intenzívebb együttműködések kezdenek kibontakozni, amelyeknek már egy-két gyakorlati eredménye is megfigyelhető, egymás turisztikai kínálatát kiegészítve közösen jelennek meg a nemzetközi piacon, mint ahogy ukrán–magyar együttműködésben kiadták pl. a Felső-Tiszavidék turisztikai térképét.

2. A kutatási program keretében végzett vizsgálatok tapasztalatai alapján is határozottan leszögezhető, hogy mivel a magyar–ukrán határtérség problémái és hiányosságai hasonlóak, ezért a jövő fontosabb fejlesztési irányai is többé-kevésbé megegyeznek egymással. Jóllehet a magyar–ukrán határtérség a Schengeni határ, a kevesebb forrás és egyéb hátrányok miatt minden bizonnyal hosszú és nehéz fejlődési út előtt áll. A határtérség közös fejlesztési dokumentumaiban foglaltakkal nagyrészt összhangban *a jövő legfontosabb fejlesztési prioritásai* az alábbiakban foglalhatók össze:

➤ *A határátkelés gyorsítása a határtérség megközelíthetőségének javítása.* Ennek érdekében egyrészt *infrastrukturális fejlesztések* szükségesek (a határátkelőhelyek áteresztőképességének bővítése, és minél több helyen bekapcsolása a gyorsforgalmi úthálózatba), másrészt viszont indokolt lenne a *kishatárforgalom* újbóli bevezetése, hiszen Ukrajnában rendkívül drága a nemzetközi útlevel, s nem mindenki engedheti ezt meg magának (az előzetes várakozásokkal ellentétben ez sokkal inkább probléma, mint a szükséges vízum beszerzése). Emellett megfontolandó lenne az a korábban bevált gyakorlat visszaállítása, hogy a munkájukhoz kötődően átlépők sorban állás nélkül juthassanak át a határon (pl. külön engedéllyel).

➤ *A gazdasági kapcsolatok élénkítése*, ugyanis ennek kisugárzó kedvező hatásai más területeken is érezhetőek. Ezen belül a gazdasági szolgáltatások és a vállalkozási pólusok (ipari parkok, vállalkozási övezetek) összehangolt fejlesztése, az egymás adottságait kiegészítő adottságokra alapozva közös turizmusfejlesztési programok és marketing, valamint a kis- és középvállalkozások fejlesztése és mezőgazdasági kooperációk jelenthetik a legfontosabb célterületeket.

 A térség felzárkózása szempontjából meghatározó jelentőségű a *közlekedés- és infrastruktúrafejlesztés*, ezen belül pedig kiemelten a térséget érintő határon átvezető transzeurópai hálózathoz kapcsolódó utak, vasutak, illetve logisztikai csomópontok és szolgáltatások átfogó fejlesztése.

 A *környezet- és természetvédelmi, vízgazdálkodási együttműködés további fejlesztése* céljából közös erőfeszítések szükségesek a határ menti környezet megóvása érdekében (ár- és belvízvédelem, hulladék- és szennyvízkezelés, stb.), illetve a természeti értékek védelme is nagy figyelmet érdemel a turisztikai fejlesztések miatt is.

 A vizsgált határtérséget jelentős szelektív elvándorlás sújtja, ezért a jövő egyik kiemelt fontosságú feladata a *humán erőforrások határon átnyúló szerepének a fejlesztése* (elsősorban az oktatási, képzési és kutatási együttműködések további bővítése, a munkaerő-piaci kapcsolatok kialakítása, a szociális és egészségügyi együttműködések fejlesztése emelhető ki, de szerepet kaphatnak a civil-, kulturális- és sportkapcsolatok, valamint a nyelvi képzések).

 Szektorsemleges területek fejlesztése. Ide sorolhatók elsősorban a *hosszú távú intézményi együttműködések*, amelyekből kiemelkedő fontosságú a *területfejlesztési intézményrendszer* minősége és felkészültsége az Európai Unióból származó források felhasználása, valamint az ilyen irányú együttműködések, tapasztalatcserék és képzések, a fejlesztési elképzelések összehangolása céljából. Emellett igen fontos az információs és kommunikációs szint javítása, valamint a közös és kölcsönös régiómarketing kialakítása.

3. Ami a magyar–ukrán határrégió funkcióját, a határon átnyúló kapcsolatok tartalmát és jellegét, valamint az államhatár szerepét és a határforgalmat érintő általánosítható tapasztalatokat illeti, a kínálkozó további lehetséges megoldások sokaságából feltétlenül kiemelését érdemlő javaslatok és fejlesztési irányok közül a következőket különösen fontos szem előtt tartani:

 A határok elválasztó és/vagy összekötő funkcióinak alakulását tekintve, a *schengeni határőrizeti rend bevezetése* – és a jórészt öröklött történelmi és a jelenleg is meglévő egyéb etnikai problémák – miatt az Európai Unió külső határai mentén kiépülő schengeni határok, az új helyzet megfelelő kezelése nélkül – legalábbis átmenetileg – akadályozhatják a már formálódó gazdasági és egyéb szomszédsági kapcsolatokat is, miközben Magyarország nemzetközi tranzit-, ún. „kapuország” szerepe az egységesülő európai, közelebbről pedig a Kárpát-medencei gazdasági és politikai térben keleti és délkeleti irányokban egyre inkább felértékelődik.

 A különféle *határközi együttműködések, struktúrák, interregionális szervezetek* – minden problémájuk ellenére – a határon átvélő együttműködések olyan intézményesült keretei, amelyek elősegítik az uniós források megszerzését, hatékonyabb felhasználását, mérsékelhetik Magyarország Európai Unió csatlakozásával létrejött schengeni külső határok kedvezőtlen hatásait, s nem utolsósorban hozzájárulhatnak a *határrégiók közötti összekötő (híd-) szerep erősödéséhez*, a Trianonban széttöredezett

térszerkezeti egységek „újraegyesítéséhez”, távlatosan pedig egy Kárpát-medencei makroregionális gazdasági térség létrejöttéhez.

 A határregió fejlődése szemszögéből – különösen a külső határok mentén – a fejlesztés prioritásai közül a régió *nyugat-keleti közvetítő (híd) szerepének erősítése és kiaknázása* – érthető módon – az egyik legfontosabb követelmény Magyarország számára is. Jelenleg a magyar-ukrán határregió északkeleti stratégia irányokban egyaránt az egyik kiemelkedően fontos kapcsolódási pont az Európai Unió és a szomszédos országok között. Ez az összekötő szerepe nemcsak a gazdaság és a tranzit-forgalom szempontjából meghatározó, hanem a kulturális és civil kapcsolatok terén is, különös tekintettel magyarlakta határon túli területekre, amelyekkel a napi kapcsolat-tartás Magyarország és benne a határtérség elsődleges érdeke.

 A magyar-ukrán határregióra vonatkozó elemzések azt is megerősítették, hogy az *intézményesült határközi struktúrák*, a különféle euroregionális és interregionális szervezetek – optimális körülmények között – az országhatárok mentén erőteljesebben akumulálódó területi és *fejlettségi különbségek mérséklésének*, valamint a *periféria-jelleg csökkentésének a hatékony eszközei* lehetnek. Ez a kiegyenlítő hatás különösen fontos a kelet-magyarországi határtérségekben, ahol megkülönböztetett jelentőséggel bír a többnyire periférikus, olykor halmozottan hátrányos helyzetű határ menti térségeknek a fejlettebb területekhez történő felzárkóztatása, sőt integrálódása.

➤ Az *intézményesült határközi együttműködések* vizsgálatának fontos tanulsága, hogy a nagyívű határközi szervezeti rendszerek mellett (pl. Kárpátok Eurorégió) várhatóan felértékelődik a kisebb léptékű intézményi formák, kistérségi, városközi, településszövetségi stb. kapcsolatokon alapuló együttműködések szerepe. A jövőt tekintve tehát a kisebb, határközi struktúrák, projektjellegű megyei és/vagy kistérségi, város- és településközi, illetve településszövetségi együttműködések előtérbe kerülése közeljövő nagy kihívása. Ettől remélhető ugyanis, hogy a valódi fejlesztési lehetőségek kiaknázásával valóságos *funkcionális határregiók* jöhessenek létre Magyarország külső- és belső határai mentén. A ma is meglévő súlyos gazdasági, társadalmi problémák enyhítésére, a gazdasági-társadalmi felemelkedés meggyorsításához a határregiók saját erőforrásai nem elégségesek, ezért a jövőbeni *fejlődésnek egyszerre kell támaszkodnia a belső erőforrások maximális mobilizálására és külső (állami vagy más) tőkebevonás és EU források igénybevételére.*

➤ Magyarország államhatárai mentén létrejött eurorégiók és a formálódó kisebb interregionális szervezetek és szerveződések – ha működési területükön még nem is hozták meg az igazi nagy áttörést az érintett határregiók fejlesztésében – szerepük mégsem lebecsülendő. Határozottan kitapintható már ma is, hogy közreműködésükkel a határon átnyúló kapcsolatok építése és fejlődése pozitív irányt vett. Határozott jelei mutatkoznak a megélénkülő gazdasági, társadalmi, főként pedig az intézményesült keretek között zajló kulturális, oktatási kapcsolatok bővülésének és elmozdulás tapasztalható a gazdasági kooperációk terén is, nemcsak a schengeni belső, hanem a külső határok mentén.

- A határ menti együttműködések jövőjét a jelenlegi közös Európa keleti peremén megjósolni ugyan igen nehéz, ám a kifejtettek alapján is bizonyosnak tűnik, hogy a *határ menti és a határokon túlnyúló együttműködések fejlesztésében komoly lehetőségek rejlenek*. Nemcsak arról van szó, hogy a különböző területfejlesztési kooperációk új fejlesztési forrásokat tárhatnak fel a határ mindkét oldalán, de komoly mértékben *hozzájárulhatnak Magyarország politikai és gazdasági pozícióinak átrendezéséhez is a Kárpát-medencében*. Különösen érvényes ez a megállapítás a ma még fölöttébb problematikusnak tekinthető, az Északkelet-Magyarország és Ukrajna találkozásában fekvő *magyar–ukrán határtérségre* is. Éppen ezért a különböző együttműködések úgy kell szervezni, hogy azok beépülve a nemzeti fejlesztési stratégiákba, a területi politika meghatározó elemei legyenek, sőt az Európai Unióhoz történő csatlakozás sikerességéhez is járuljanak hozzá. Az eredményes együttműködés egyik legfontosabb előfeltétele, hogy a *határ menti együttműködés intézményesült formái mellett, s azok keretei között készüljenek tartalmas közös fejlesztési koncepciók a szomszédos határ régiók között, amelyekre az együttműködés stratégiai, majd operatív programjai épülhetnek*.
- Végül az elvégzett kutatómunka talán egyik legfontosabb tanulsága – amelyet az elemzések egyértelműen alátámasztottak –, hogy a jelenlegi körülmények között az egységesülő Európában az összeurópai modellnek Magyarország esetében sincs reális alternatívája.

4. Magyarország közelmúltbeli uniós csatlakozása új keletű problémákat is felvetett, mindezekelőtt a schengeni *külső határok* szerepét érintően.

- A csatlakozás még inkább a Schengeni Végrehajtási Egyezmény 2007-ben történő végleges bevezetése következményeként, *a schengeni határok áthelyeződésével a külső határok mentén az államhatárok elválasztó szerepe átmenetileg erősödhet*, s ennek következményei eseteként megterhelhetik a határon átnyúló magyar–magyar és az interetnikus kapcsolatokat egyaránt. Ezért magyar–ukrán relációban mindenképpen olyan feltételek és körülmények megteremtésére kell törekedni a jövőben, amelyek a lehetőségek szerinti minimumra csökkentik az anyaország határain kívül élő magyarságra nehezedő negatív következményeket (vízumkényszer enyhítése, kishatárforgalom korlátozott fenntartása, a határon átnyúló kapcsolatok aktivizálása stb.).
- A schengeni határőrizeti rend teljeskörű bevezetése után jelentkező problémák akadályozhatják a már formálódó gazdasági és egyéb szomszédosági kapcsolatokat, a határ menti periférikus területek további leszakadását eredményezve a vizsgált magyar–ukrán határ régióban is. Mindez olyan körülmények között történhet, amikor Magyarország tranzit vagy „kapuország” szerepe az egységesülő európai gazdasági és politikai térben Kelet- és Délkelet-Európa irányában felértékelődik.

Fontosabb következtetések, várható tendenciák

A magyar–ukrán határrégióra irányuló kutatási program során szerzett, más határtérségre is kiterjeszhető és általánosítható tudományos információk ismeretében bebizonyosodott, hogy **NAPJAINKBAN**

- a határrégiók és az *interregionális együttműködések szerepe Magyarország számára fontos prioritás;*
- határon átvélő kooperációk *elősegítik az uniós források megszerzését, hatékonyabb felhasználását és a határ menti kettős periférijelleg felszámolását;*
- a gazdasági-társadalmi felzárkóztatás *alappillére a gazdasági együttműködés;*
- *történelmi okokból és nemzetpolitika érdekből – Magyarország számára továbbra is kiemelt jelentőségű kérdés a magyar-magyar és az interetnikus kapcsolatok ügye;*
- a határon átnyúló kapcsolatok intézményesült formái *erősítik a határrégiók interaktív funkcióit, az infrastrukturális hálózati rendszerek – sőt természeti tájak – összekapcsolását és közös fejlesztését stb.;*
- a különféle *intézményesült határközi struktúrák, interregionális szervezetek és szerveződések:*
 - a határon átvélő együttműködések eredményes formái lehetnek;
 - mérsékelhetik a schengeni külső határok kedvezőtlen következményeit;
 - javíthatják a magyar-magyar és az interetnikus kapcsolatok esélyeit.

Bizonyoságot nyert, hogy a **JÖVŐBEN**

- a nagyívű határközi szervezeti rendszerek mellett felértékelődik a *kisebb léptékű intézményi formák* (kistérségi-kistérségi, városközi, településszövetségi ún. „mini eurorégiós”) *együttműködések szerepe;*
- felértékelődnek a határ menti *nagy- és középvárosok kapuvárosi (gateway) és tranzitfunkciói;*
- a határközi intézményi struktúrák *elősegítik a határtérségek közötti összekötő (híd-) szerep erősödését, mindenekelőtt a Trianonban széttöredezett térszerkezeti egységek „újraegyesítését”;*
- a határrégiók és a határon átnyúló együttműködések *hozzájárulhatnak egy új Kárpát-medencei transznacionális makroregionális gazdasági térség létrejöttéhez, hajdan volt integrációs kapcsolatok újjászerveződéséhez;*
- az interregionális együttműködések *radikálisan csökkentik az államhatárok elválasztó jellegét.*

A kutatás egyéb konkrét eredményei

A négy éves időtartamra tervezett tudományos program során a *Kutatási Szerződés* által elfogadott munkaterv szerinti *ütemezésben folyt*. A munkatervben *vállalt feladatok programszerűen és időarányosan teljesültek*, sőt részelemzések és „előtanulmányok” készítésével, közlésével, illetve közlésre váró publikációk megírásával, konferencia-részvételekkel már időközben teljesültek, sőt a program végeztével valamelyest túlteljesültek. Az OTKA támogatás rendkívül hathatós segítséget nyújtott olyan, egyébként meglehetősen költséges empirikus vizsgálatok elvégzéséhez, amelyek alapján a kutatásban résztvevőkkel együtt és külön-külön is elkészült több nagyobb lélegzetű tanulmány, számos konferencia előadás és egyéb kisebb-nagyobb közlemény, amelyek az OTKA nyilvántartási szám feltüntetésével megjelentek, illetve amelyek publikálása folyamatban van (ld. publikációs lista).

A kutatási támogatás segítségével elkészült publikációk közül három nagyobb lélegzetű munka emelhető ki:

- *Baranyi Béla*: A határmentiség dimenziói. Magyarország és keleti államhatárai – Dialóg Campus Kiadó, Budapest-Pécs, 2004, 309 p.
- *Baranyi Béla*: A határmentiség dimenziói Magyarországon – Dialóg Campus Kiadó, Budapest-Pécs, 2007. 318 p.
- *Balcsók István; Baranyi Béla; Dancs Karola; Kiss Éva; Koncz Gábor; Kovács Krisztina; Sallai János; Tarpai József*: Magyar-ukrán határrégió. Együttműködés az Európai Unió külső határán. Szerk.: *Baranyi Béla*. Debrecen, MTA RKK. 207 p.

A kutatási programban elért tudományos eredmények és tapasztalatok hasznosultak többek között a témavezető (*Baranyi Béla*) *habilitációs doktori eljárás* sikeres befejezéséhez a Debreceni Egyetemen (2004), illetőleg az *akadémiai doktori disszertáció* tudományos megalapozásához és az értekezés megvédéséhez, azaz az *MTA doktora* cím elnyeréséhez 2007-ben. Az OTKA támogatással végzett elméleti kutatások és empirikus vizsgálatok igen fontos szakmai „hozzadékanak” tekinthető továbbá, hogy a kutatói team PhD-hallgatói közül *Balcsók István* 2006-ban megszerezte a PhD-fokozatot, míg a program más PhD-hallgatói (*Dancs László* és *Koncz Gábor*) jelentős újabb ismeretekre tett szert *készülő disszertációjukhoz*.

A program kivitelezése során megvalósult az a kutatási munkatervben is megfogalmazott elvárás, amelyek a fiatal kutatók bevonására, a kutatási tapasztalatok átadására irányultak, illetve jelentős előrelépés történt egy *határkutatásokra szakosodott iskolateremtő* szándékok kiteljesedéséhez, hozzájárulva ahhoz is, hogy az MTA RKK Debreceni Osztálya ma már jelentős szakmai erőket képvisel a keleti országokkal kapcsolatos problémák kutatásában.

Számos egyéni és közös tudományos munka született a magyar–ukrán határon átívelő kapcsolatok és együttműködések, a határforgalom és a különféle euroregionális és egyéb interregionális szervezetek és szerveződések vizsgálatában. Mindez szerepet játszott abban is, hogy a tudomá-

nyos team kutatói eredményesen vehettek részt a *schengeni külső határok vizsgálatára irányuló nagy nemzetközi projektekben* is, többek között az *EU 5-ös ún. EXLINEA nemzetközi keretprogram is*. Ezeknek az eredményeknek az eléréséhez is nagy segítséget nyújtottak az OTKA program megvalósítása során szerzett elméleti és szakmai tapasztalatok.

A pályázati program megvalósítására szövetkezett kutatói team tagjai részéről a pályázati ciklus során jelentős számban készültek el *magyar és idegen nyelvű publikációk*, illetve számos konferenciaszereplést mondhatnak magukénak. A számszerűsíthető eredmények tekintetében az OTKA nyilvántartási szám feltüntetésével készült tanulmányok száma 33, a konferenciaszerepléseké 25 (ebből 10 nemzetközi konferencia) volt a futamidő alatt. A kutatási eredmények még folyamatban lévő közreadásával a publikációs tevékenységben néhány évig még minden bizonytalanság jelen lesz annak a támogatásnak a szerepe, amelyet az OTKA pályázat elnyerése nyújtott.

A kutatási eredmények felhasználásának lehetőségei

Témavezetőként úgy ítélem meg, hogy a *kutatóteam tevékenysége eredményesnek tekinthető*, a már megjelent vagy kiadásra váró tanulmányok, szintetizáló elemzések önálló kötet formájában is napvilágot láttak. Az *OTKA* által nyújtott kutatási támogatás hatékony felhasználásával született tudományos eredmények hasznosítása hozzájárulhat az érintett határszakaszok *periféria helyzetének* enyhítéséhez, a halmozottan hátrányos helyzet akkumulációjának mérsékléséhez, a *határon átnyúló kapcsolatok* erősítéséhez, az együttműködést segítő *intézményi háttér* (eurorégiók, egyéb interregionális szerveződések, vállalkozási övezetek, ipari parkok) kiépítéséhez, a *magyar–magyar és az interetnikus kapcsolatok* fejlődéséhez, a tartalmi jellegű és kevésbé formális kooperációk bővítéséhez (ld. részletesebben Tudományos eredmények 1. pont).

A tudományos tapasztalatok gyakorlati alkalmazása nem utolsó sorban segítséget nyújthat ahhoz is, hogy az euroatlanti csatlakozási folyamatokkal párhuzamosan bekövetkező új helyzetben megfelelő megoldások születhessenek a *Schengen utáni helyzet* kezelésére, s a nyugatkeleti kapcsolatokban nagy jelentőséggel bíró magyar–román és magyar–ukrán nemzeti határok két oldala mentén kiépüljenek és megerősödjenek a határon átnyúló kapcsolatok, de legalábbis a kívánt és optimális állapotok megteremtődéséig – nevezetesen a majdani uniós tagság megvalósulásáig – is tartalmas irányba fejlődjenek a kooperációs lehetőségek Magyarország keleti, külső határai mentén.

A *kutatási téma lehetséges irányait a periféria helyzet, elsősorban a gazdasági együttműködés* révén történő további felszámolását, a *magyar–magyar és az interetnikus kapcsolatok* javítását segítő elemzések, a *határforgalom* körülményeit javító és a *schengeni határőrizeti rend* bevezetésének következményeit enyhítő vizsgálatok, hosszútávon pedig az a *szomszédos or-*

szágok uniós csatlakozását szolgáló kutatások jelenthetik, különösen ami a legproblematikusabb magyar–ukrán határszakasz kutatását illeti.

Végül a kutatási eredmények felhasználása talán segítséget jelenthet a határon átnyúló gazdasági-társadalmi, kulturális és interetnikus együttműködések erősítését segítő *további tudományos részanyagok, projektek* készítéséhez, s nem utolsó sorban a *határmentiségből adódó jövő-alternatívák* kidolgozásához a kelet-magyarországi régiókban.